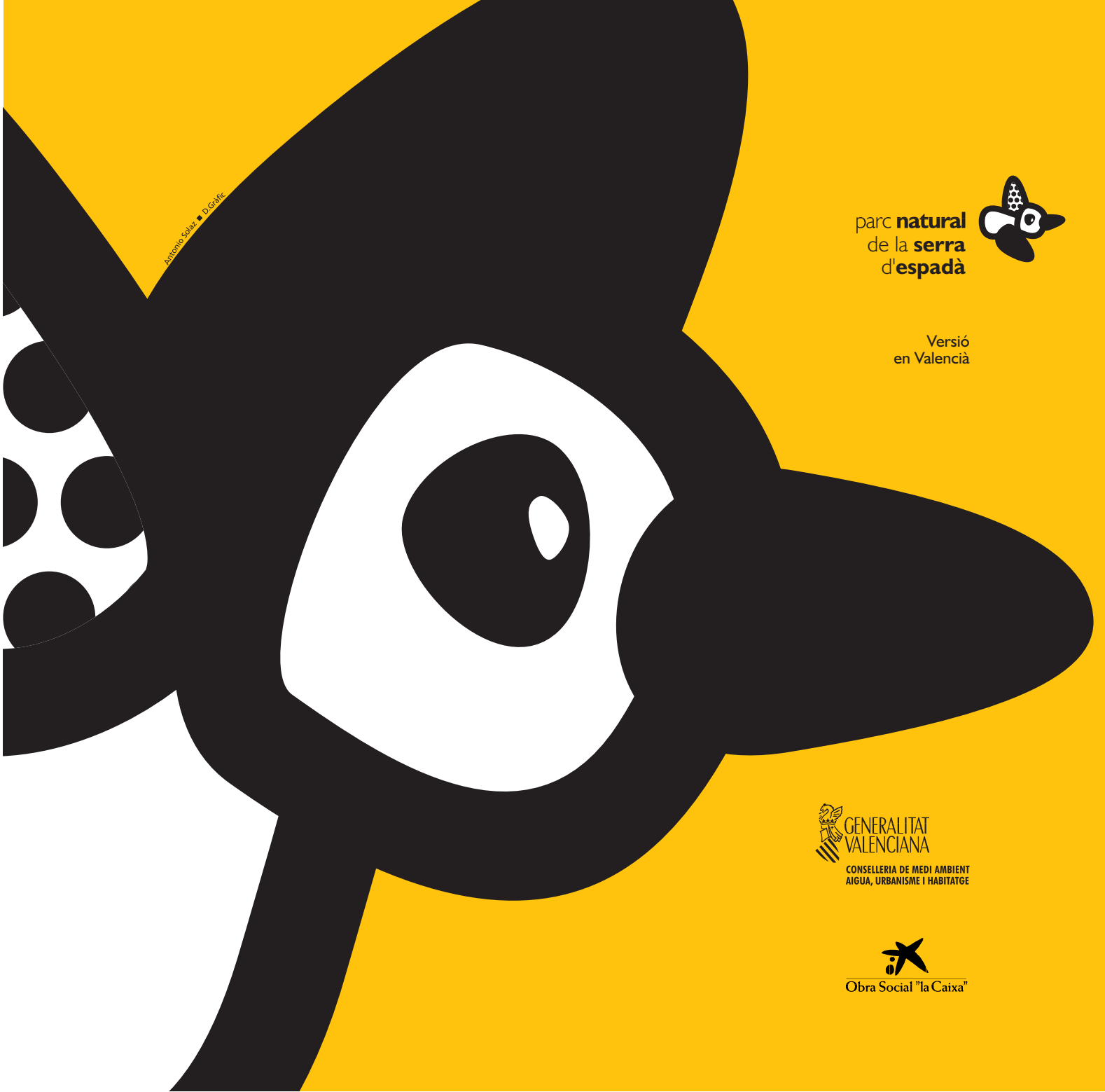

Antonio Solaz ■ D.Graffic

parc **natural**
de la **serra**
d'**espadà**

Versió
en Valencià

GENERALITAT VALENCIANA
CONSELLERIA DE MEDI AMBIENT
AIGUA, URBANISME I HABITATGE

Obra Social "la Caixa"

GENERALITAT VALENCIANA

CONSELLERIA DE MEDI AMBIENT
AIGUA, URBANISME I HABITATGE

parcs **naturals** de la **comunitat valenciana**

Parc Natural de la Serra d'Espadà
C/ Francisco Mondragón, 2
12528 Eslida (Castellón)
Tel. 96 462 91 12
Móvil: 679 19 62 94
parque_espadan@gva.es

http://parquesnaturales.gva.es

col.labora:

Obra Social "la Caixa"

La impressió d'aquest material ha sigut possible gràcies al Conveni de col·laboració firmat el 21 d'abril del 2006 entre la Caixa d'Estalvis i Pensions de Barcelona, "la Caixa", i la Generalitat Valenciana per al desenvolupament del Pla de gestió integral per a la conservació dels sistemes naturals de la xarxa de parcs naturals de la Comunitat Valenciana.

Maqueta: Benjamín Albiach Galán
Kun.Xusa Beltrán

Fotografia: Benjamín Albiach Galán
Vicente Arnau
Jose Miguel Aguilar
Sisco Marco
Jose Miguel Aguilar

Ed. cartogràfica: Pau Pérez Puigcerver
font: ICV (Institut Cartogràfic Valencià)

Texts: Equip d'educació ambiental

Imprés: Centre Especial d'Ocupació, IVADIS
D. L.:

Data de declaració del parc natural:
29 de setembre de 1998
Data de aprovació PORN:
30 de juliol de 1997
Data de aprovació PRUG:
11 de març de 2005

Municipis dins del parc:
Dels 19 municipis implicats, 11 tenen tot el terme municipal dins dels límits del parc natural (Aín, l'Alcúdia de Veo, Almedíjar, Azuébar, Chóvar, Eslida, Fuentes de Ayodar, Higueras, Pavías, Torralba del Pinar i Villamalur), mentre que els 8 restants (Alfondeguilla, Algimia d'Almonacid, Artana, Ayódar, Matet, Suera, Tales i Vall de Almonacid), només hi estan inclosos parcialment.

El Parc Natural de la Serra d'Espadà es troba localitzat al sud de la Província de Castelló, en els últims contraforts del sistema Ibèric, i és un dels espais naturals millor conservats de tota la Comunitat Valenciana.

La serra d'Espadà és un gran massís muntanyós amb innombrables fonts, frescos barrancs i frondosos boscos de sureres. Localitzada a les comarques de l'Alt Millars, Alt Palància i la Plana Baixa, discorre entre les conques dels rius Millars i Palància.

La superfície declarada com a parc ocupa unes 31.180 ha. Aquest fet el converteix en l'espai natural protegit de major extensió de la nostra Comunitat.

Panoràmica des del pic Espadà

Clima i geologia

· Climatologia
La climatologia de la serra d'Espadà està determinada pel seu relleu i orientació (nord-oest sud-est), ja que els vents són canalitzats i conduïts produint un efecte barrera que afavoreix la penetració de corrents d'aire humit fins a zones profundes, generant d'aquesta manera una humitat relativa superior a les zones circumdants.

· Geologia
La serra d'Espadà constitueix una alineació muntanyosa triàsica amb alternança àcid-base en els materials geològics i en els sòls; posseeix un gran interés tectònic i un modelatge geomorfològic caracteritzat per abruptes crestes i llomes més suaus i arredonides, passant en pocs quilòmetres des del nivell del mar fins als 1.106 m del pic de la Ràpita.

Hi ha un marcat predomini del triàsic inferior i mitjà, no obstant això, atesa la seua gran complexitat, també abunden els materials juràssics i, a través dels plecs i falles que la conformen, afloren els materials paleozoics.

Totes aquestes característiques confereixen a la serra d'Espadà un excepcional valor paisatgístic derivat de la natural policromia de les formacions geològiques, destacant el color rosat rogenc dels paisatges silicis que formen la serra, davant del blanquinós dels calcaris que circumden el parc natural.

Gamarús (*Strix aluco*)

Sargantana cuallarga (*Psammodromus algirus*)

Fauna

La fauna que apareix en el parc és resultat de la diversitat de paisatges i ambients que posseeix. Començant amb els amfibis, hi podem trobar diverses espècies com el gripau comú o el gripau corredor. Però l'espècie més interessant és l'ofegabous, que troba el seu hàbitat en les basses de reg.

Els rèptils estan representats per diverses espècies com el fardatxo o llangardaix ocel·lat, la sargantana cuallarga, la serp d'escala o serp blanca i la colobra bastarda o serp verda.

Quant a l'avifauna destaquen sense dubte, les rapinyaires. L'escassa i amenaçada àguila de panxa blanca habita a la serra, i en les masses boscoses troben un hàbitat idoni l'àguila serpera, l'àguila calçada i l'astor. Entre les rapinyires nocturnes podem trobar el gamarús, el mussol banyut i el duc.

Altres aus típiques d'aquesta serra són el gaig, el pica-soques blau, el pit-roig, el formiguer, el pinsà comú, etc.

Els mamífers estan representats, entre altres, pel porc senglar, la rabosa, la fagina, el gat mesquer i el teixó.

Finalment, podem mencionar que hi ha unes 20 espècies de rates penades, 6 de les quals són de gran importància i estan en greu perill d'extinció.

Vegetació

Les condicions climàtiques, geològiques i edàfiques, com també la riquesa florística i l'acció humana sobre el medi han donat lloc al reconeixement de diferents formacions vegetals.

B. Albiach Galán

Les suredes, una de les formacions més interessants de la Comunitat Valenciana, representen la vegetació potencial dels sòls silicis. La surera, gràcies a la corfa, el suro, té la peculiaritat d'oferir resistència al foc, la qual cosa li confereix un gran valor ecològic. El suro, una vegada extret i transformat constitueix un valios recurs econòmic per a algunes poblacions de la serra d'Espadà.

Formant masses boscoses, també trobem el pi roig, que es caracteritza per presentar agulles i pinyes més grans que les del pi blanc, espècie que comparteix sòls calcaris amb les sureres.

També hi apareixen arbres d'interés com són el roure reboll, el teix, el grèvol, el castanyer, l'auró, el roure valencià, l'avellaner, el server i l'arboç. Altres espècies dignes de menció són els matolls formats per diverses espècies d'estepes i brucs. Així mateix, hi ha una gran riquesa de falgueres, molses i líquens.

La serra presenta espècies de gran interés científic o biogeogràfic entre les que destaquen endemismes com la Centaurea paui, la Minuartia valentina i la Biscutella calduchii.

Falagueres (*Asplenium onopteris*)

B. Albiach Galán

Patrimoni humà

· Història:

La serra d'Espadà ha estat vinculada a l'home des de temps immemorials, com testifiquen els nombrosos jaciments arqueològics de l'edat del bronze i dels ibers, com també les restes de ceràmica, inscripcions i diferents construccions romanes.

No obstant això, és en l'època àrab quan la serra d'Espadà adquireix el major esplendor. En aquesta època s'edifiquen castells en quasi totes les poblacions de la serra, la ramaderia i, especialment, l'agricultura aconsegueixen un gran auge gràcies al sistema de reg amb séquies, basses, sénies, preses i aqüeductes, la qual cosa afavoreix un important augment poblacional.

La serra d'Espadà va constituir un important centre econòmic, comercial i cultural, i va comptar amb una prestigiosa escola alcoràmica la influència de la qual va arribar fins i tot a terres tan llunyanes com Algèria.

Quan Jaume I inicia la conquesta, estableix una sèrie de pactes amb les poblacions de la serra encaminats cap al seu sotmetiment. En el segle XVI, la pressió de la inquisició i de les conversions forçoses sobre la població morisca, va fomentar l'emigració i les revoltes. L'11 de setembre de 1609, van ser expulsats definitivament de la serra, que entra en una etapa de forta depressió econòmica i poblacional.

A causa de l'especial orografia del terreny, la serra es converteix en un lloc estratègic per les seues defenses naturals en tots els conflictes armats: els alçaments àrabs, com ja hem vist, la Guerra Carlina o la Guerra Civil, que deixen mostra de la seua presència a través de nombroses excavacions i trinxeres.

Suro

Transport de suro

L'apicultura aquesta molt difosa en la zona

- Recursos

Al llarg dels diferents paisatges presents a la serra d'Espadà, queden reflectits els diferents usos dels recursos i les activitats respectuoses amb el medi ambient. Les activitats socioeconòmiques de la zona s'han centrat en l'aprofitament tradicional dels recursos naturals, com per exemple, l'explotació de les suredes per a l'extracció de suro i la posterior transformació en taps. Altres productes de la serra són la mel, l'oli, les cireres, l'aigua, etc.

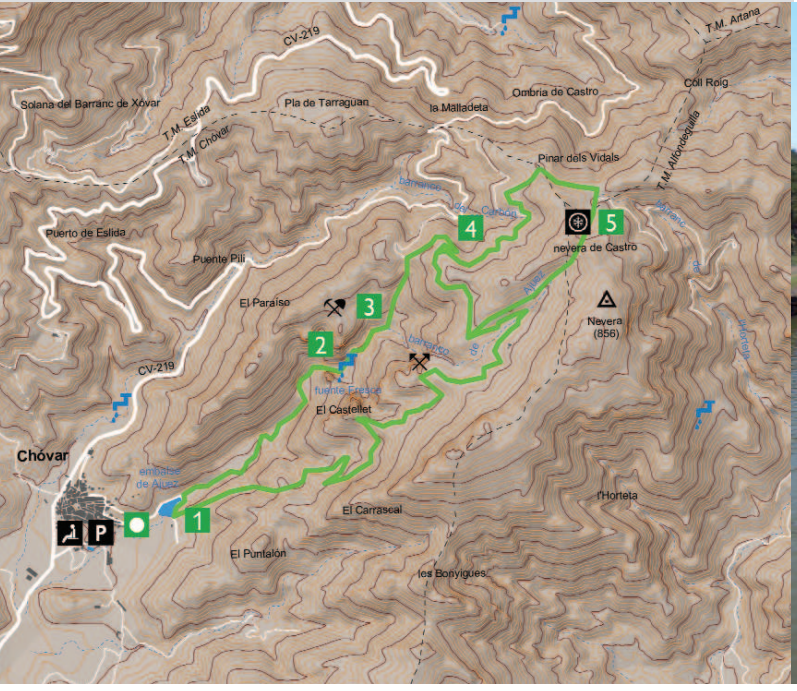
Els cultius estan dedicats a la garrofera, l'ametler, l'olivera, el cirerer i altres fruiters. Entre aquests destaquen l'olivera, per l'excel·lent qualitat de l'oli, i les cireres cultivades en el fons de les valls i en els vessants. A causa de les característiques orogràfiques, l'agricultura de muntanya destaca més per la qualitat que pel volum de producció.

L'apicultura és una altra activitat amb gran desenvolupament a la zona; hi ha gran nombre de ruscs que proporcionen, a més d'excel·lents mels, altres productes com la gelea reial, el pol·len o la cera.

Les aigües que brollen de la serra són idònies per al consum humà pel baix contingut en calç, per la qual cosa en el parc hi ha diverses envasadores.

Un altre recurs és la fabricació de mànecs o gaiatos a partir de les branques de lledoner.

Els recursos de la serra han sigut explotats des de temps ancestrals i d'alguns en queden testimonis com són els pous de neu o neveres per a l'obtenció de gel que es distribuïa a les poblacions de la Plana Baixa. Exemple d'això és la utilització de la nevera de Castro fins al segle XX.

Embassament d'Ajuez

Ruta **Barranc d'Ajuez** *(Chóvar)*

distància aproximada: 11,2 km - desnivell: 325 m

Durant aquesta ruta, que discorre pels barrancs d'Ajuez i del Carbón, podrem gaudir d'un ben conservat bosc de sureres i d'impressionants tallats rocosos, amb un intens color rogenc que contrasta amb la verdor de la frondosa vegetació, entre la qual ressalten les falagueres de gran port, i de magnífiques panoràmiques; tot això fa d'aquest un dels paisatges més bells de la serra d'Espadà.

Chóvar és un municipi d'origen àrab, d'uns 400 habitants, situat a 410 m d'altitud. Pertany a la comarca de l'Alt Palància i en el terme trobem nombroses fonts i racons de gran bellesa.

1 Embassament d'Ajuez

El nom d'Ajuez procedix d'un vocable àrab que significa "terres comunals dedicades al pasturatge". El xicotet mur que trobem davant de l'embassament ha evitat que aquest es cobrisca dels sediments arrossegats per les pluges torrencials. Es considera una de les escasses zones humides del parc natural perquè les seues aigües, recollides del barranc del mateix nom, són de gran valor per a la fauna.

Des de l'embassament, prendem una senda que, paral·lela al barranc, s'endinsa en el bosc de sureres cap a les muntanyes.

La presència d'arenoses (gres roig) en un clima càlid i humit, permet el desenvolupament d'extensos boscs de sureres all Parc Natural de la Serra d'Espadà, malgrat tractar-se d'un arbre poc freqüent a la Comunitat Valenciana.

B. Albiach Galán

B. Albiach Galán

Seguint la ruta verda trobarem barrancs tan bells com aquest

La surera és l'únic arbre capaç de regenerar la seua escorça, el suro, que posseïx nombroses aplicacions entre les quals destaca la fabricació de taps. Per això la seua extracció, de forma artesanal, és un recurs econòmic per a la zona.

Després de creuar el barranc, els tallats rocosos es tornen cada vegada més encaixonats i més bells. La senda es va estretint i el bosc ens envolta, oferint-nos una gran varietat vegetal: surera, arboç, brucs, llorer bord, estepes, aromàtiques, lianes i plantes endèmiques pràcticament exclusives de la serra d'Espadà.

El bosc que ens acull, ens proporciona encara un altre enclavament sorprenent, un llit cobert de falagueres, ens trobem davant de la font Fresca.

Sureres

2 Font Fresca

En aquest paratge tan fresc i humit, les falagueres des fan tan grans que arriben a ocultar la font. El terme de què va derivar fresca, en origen significava alegre, jovial, per la forma de brollar d'aquesta font i pel so que fa. La font Fresca és un dels enclavaments més apreciats pels habitants de Chóvar i per aquells que la visiten. Les aigües que ací brollen són aigües de roig, és a dir, aigües sense calç, molt apreciades pels que tenen malalties de ronyó.

A partir d'aquest punt, la senda va ascendint, oferint xicotetes treves. Una xicoteta desviació ens ofereix la possibilitat d'observar una galeria minera.

3 Mines de cinabri *(Galeria del Clot)*

Continuem el nostre camí travessant un gran penyalar per a posteriorment arribar a les mines de mercuri. Aquest complex miner conegut com a mines de Hembrar, deu el seu nom a l'abundància de ginebres, ja que originàriament es va denominar l'Enebral. En la zona es troben diverses mines abandonades, per a l'extracció del cinabri de què s'obté el mercuri. En l'actualitat la majoria estan tancades perquè son molt perillos.

La mina anomenada el Clot va ser l'última explotada a Chóvar (1966). Encara hi podem observarles restes de les vagonetes, els rails i alguna construcció annexa.

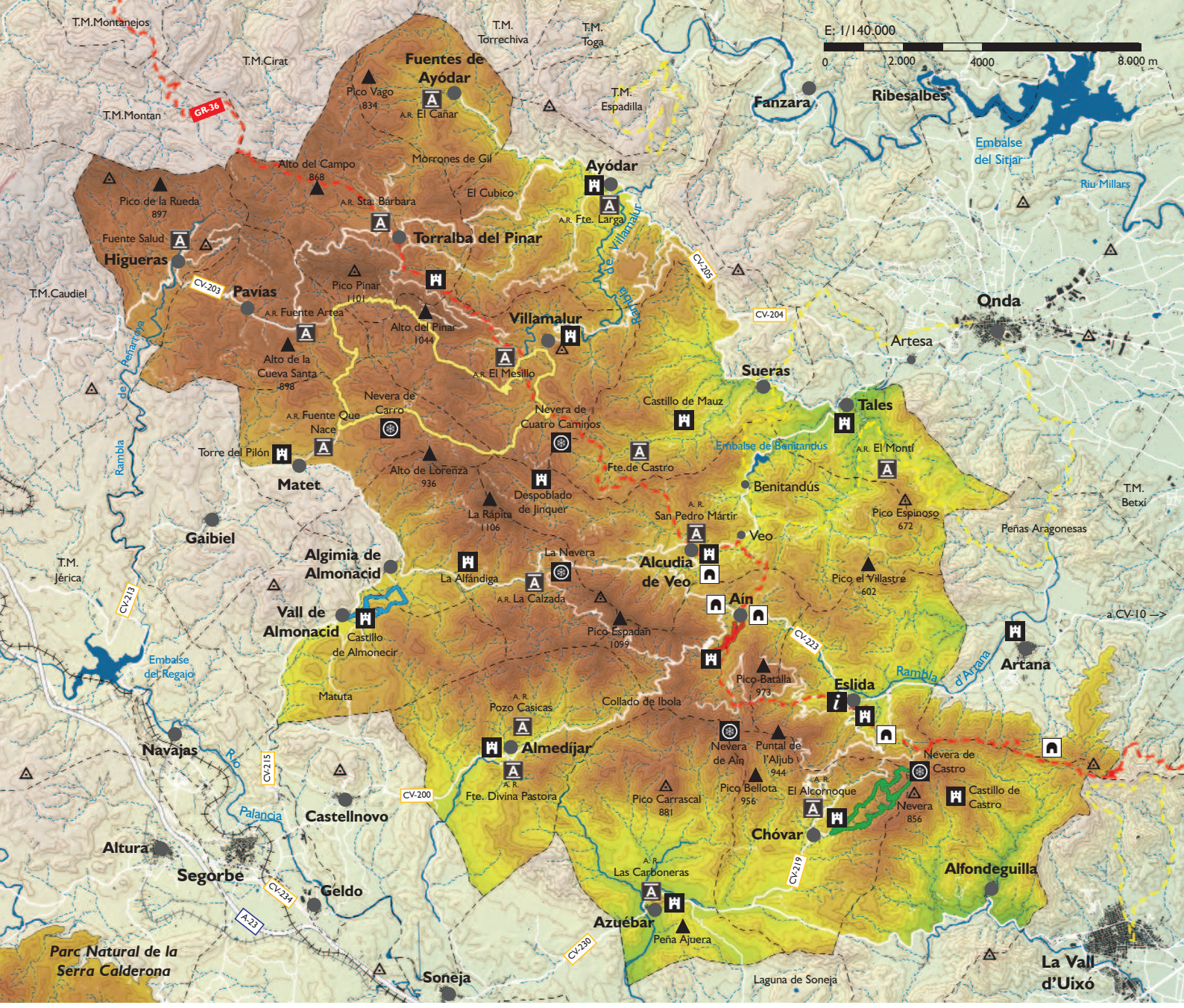
Tornem a la senda anterior, en un continu ascens que ens permet contemplar bones panoràmiques de la serra Calderona i de la vall de l'Alt Palància, arribem a

Font Fresca

Surera (*Quercus suber*)

carretera
límit administratiu
pobles, construccions

ruta **Barranc d'Ajuez** *(Chóvar)*
ruta **El castell d'Almonecir** *(Vall de Almonacid)*
ruta **Barranc de la Caritat** *(Aín)*
ruta **Itiner. amb bicicleta** *(Villamalur-Pavías-Matet)*

centre d'informació
vèrtex geodèsic
pic

pou de neu / cava
castell

cova
árees recreatives

Pou de neu de Castro

una pista forestal. Davant de nosaltres veurem un surera de considerable port als peus del qual s'oculten les restes d'una antiga trinxera de la Guerra Civil. Continuem el nostre recorregut per la pista forestal cap a la dreta, fins a arribar a la següent parada; durant el trajecte podem observar un pic amb antenes, és el puntal de l'Aljub, de 948 m, que serveix de pic de vigilància contra incendis.

4 **Opció a la Nevera**

A partir d'ací, l'itinerari ofereix la possibilitat de visitar la Nevera de Castro, prolongant la duració del recorregut aproximadament una hora més. No obstant això, l'itinerari principal continua per la dreta, travessant el complex miner de l'Hembrar i ens permet observar, des de dalt, magnífiques vistes dels tallats que dibuixen el barranc d'Ajuez, fins a tornar, novament, a l'embassament del mateix nom.

5 **Nevera**

Les neveres o pous de neu són construccions que, majoritariament, daten del segle XVIII. En elles s'emmagatzemava i premsava la neu arreplegada durant l'hivern per a vendre-la en les zones costeres durant l'estiu, ja que posseïa múltiples usos, tant medicinals, com per al transport d'aliments i, fins i tot, per al gaudi, l'origen de refrescs i gelats.

Una vegada arribem a la nevera, podem contemplar davant de nosaltres el castell de Castro, d'Alfondeguilla, perfectament adaptat al cim agrest, que es dibuixa davant de la mar, i una bona part de les nostres costes.

Si continuem la senda, arribem a una pista forestal que ens condueix de tornada a la nostra ruta.

L'itinerari principal continua per la dreta, travessant el complex miner de l'Hembrar i ens permet observar, des de dalt, magnífiques vistes dels tallats que dibuixen el barranc d'Ajuez. Al final de la pista forestal, trobem una senda que ens torna a l'embassament del mateix nom.

Ruta **El castell d'Almonecir**

(Vall de Almonacid)

distància aproximada: 5,8 km - desnivell: 140 m

La ruta s'inicia i acaba a la Vall de Almonacid. Durant el recorregut travessarem terrenys de cultiu de regadiu i un extens oliverar i visitarem les ruïnes del castell d'Almonecir, un dels castells més importants de la Serra d'Espadà.

A la comarca de l'Alt Palància, a 441 m d'altitud, trobem una població d'origen àrab que té quasi 300 habitants i rep el nom de La Vall d'Almonacid. Tant en el nucli urbà com en el terme municipal trobem un important patrimoni històric i natural. En recórrer la població podem visitar la Casa Palau, l'Església Parroquial i la Casa Abadia, un conjunt arquitectònic d'indubtable interés.

En aquesta població, iniciem el nostre camí. Ens dirigim cap al riu i les zones de cultiu que envolten la font Llarga, la primera parada.

1 La Font llarga

Al voltant de la població Ens trobem amb una zona de regadiu on abunden els fruiters com el cirerer i arbres com el lledoner, emprat tradicionalment, per la seua duresa i flexibilitat, en la fabricació de bastons i mànecs de ferramentes, una aplicació encara en ús a la Vall de Almonacid. La gran capacitat de subjecció del terreny que té ha fet que s'ubique habitualment a les vores de bancals, on no hi ha espai per a altres cultius i, al mateix temps, les fortes i grans arrels subjecten la terra en èpoques de pluges torrencials. Aquest arbre és conegut per nombrosos noms, entre ells: latonero, llatonero, allatonero, caicabero i, fins i tot, gaiatoner.

Seguint el camí rural i la senda recentment empedrada, prompte observem el domini del castell d'Almonecir que guia els nostres passos.

2 Pinar d'accés al castell

En les proximitats del castell, pel fet que apareixen roques calcàries, podem observar el típic pinar mediterrani de pi blanc, amb matolls tan coneguts com el romer, el coscoll o l'argelaga.

Per a visitar el castell d'Almonecir, ens desviem a l'esquerra per a després tornar a aquest mateix punt.

3 Castell d'Almonecir

Aquest castell d'origen musulmà data del segle XII - XIII. Era en realitat un monestir fortificat o ribat, habitat per una comunitat de monjos guerrers musulmans, els muràbitin i anomenat al-munastir, nom que deriva del llatí monasterium, que amb el pas del temps ha evolucionat a Almonecir i recentment a Almonacid.

Entre les restes que observem, cal destacar la impressionant torre de l'Homenatge amb uns murs que superen els 18 m d'altura, l'aljub restaurada i restes de la muralla defensiva.

En aquest punt podem fruir d'una excel·lent panoràmica de la vall d'Almonacid, amb les dues poblacions Algimia de Almonacid i La vall de Almonacid. En el paisatge destaquen les oliveres, les hortes des dos nuclis de població, el llit de la rambla d'Algímia o riu Chico amb cultius de canyes; i en últim pla el perfil de la serra.

Als peus de la població d'Algimia, s'alça el pic de la Ràpita, que amb els seus 1.106 m el cim més elevat del parc natural. Cap a la dreta observem la prolongació de la vall d'Almonacid, on en al marge esquerre s'observen les restes de la torre d'Alfándiga.

Descendim cap a Algimia de Almonacid a través de diversos camins entre extensos camps d'oliveres. Cultivat en els fons de vall i fins i tot vessants amb forts pendents, l'olivera encara constitueix un recurs important, per la gran qualitat de l'oli obtingut a partir de la varietat serrana d'Espadà.

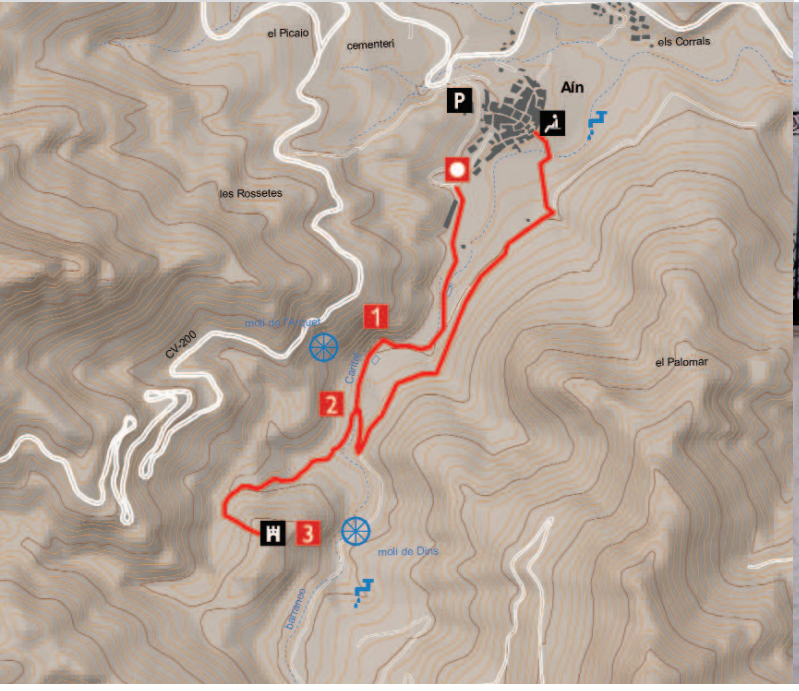
Passem prop de la població d'Algimia de Almonacid, població d'origen àrab, ubicada a la comarca de l'Alt Palància, a 486 m d'altitud, amb una població de 300 habitants.Posseix una economia basada en l'agricultura, l'apicultura i l'artesania, especialment la fabricació de bastons de lledoner. Entre els tortuosos carrers trobem una església parroquial digna de ser visitada.En el terme municipal podem trobar àrees recreatives que inviten a gaudir del gran valor natural i paisatgístic d'aquesta població

Quan arribem al llit del riu Chico ens dirigim al nostre punt d'origen: La Vall de Almonacid.

Castell d'Almonecir

B. Albiach Galán

Aín

Ruta **Barranc de la Caritat** *(Aín)*
Distancia aproximada: 3 km - desnivel: 140 m

Durant el recorregut descobrim la població de Vall d'Almonacid, travessem terrenys de cultiu de regadiu i un extens oliverar i visitem les ruïnes del castell d'Almonecir, un dels castells més importants de la serra d'Espadà.

Aín és una xicoteta població de 170 habitants, amb un marcat origen àrab, com indica el seu nom(aín, significa 'font' en àrab) i una atenció urbanístic que respecta l'aspecte típic dels pobles de la serra Espadà. Les cases blanques, el tradicional llavador, el mimat calvari i les fresques fonts fan les delícies de qui recorre els estrets carrers empedrats guarni de flors i plantes.

La ruta s'inicia en el calvari, amb una ermita del segle XVIII, transcorre pel barranc de la Caritat fins al castell d'Aín, durant el trajecte observarem un excel·lent exemple de vegetació de ribera (fleixes, salzes, xops, etc.). A més d'un frondós bosc de sureres, algunes de gran port, que ens mostra els signes d'un recurs ancestral: el suro.

Molí de dins
Els molins de farina constitueixen un autèntic baluard de l'arquitectura rural d'Espadà, moguts per les aigües del barranc de la Caritat, aquests molins representen el testimoni històric de l'esforçada indústria artesanal dels habitants d'este poble. En l'actualitat es troben en bon estat, restaurats amb encertat gust com a cases d'estiueig. En l'exterior podem observar les antigues pedres utilitzades en el molí i un arc- aqüeducte, amb una antiga séquia per la qual circulen les aigües de reg.

Seguint el nostre camí, hi ha enfront una noguera on el camí es bifurca.

Castell d'Aín

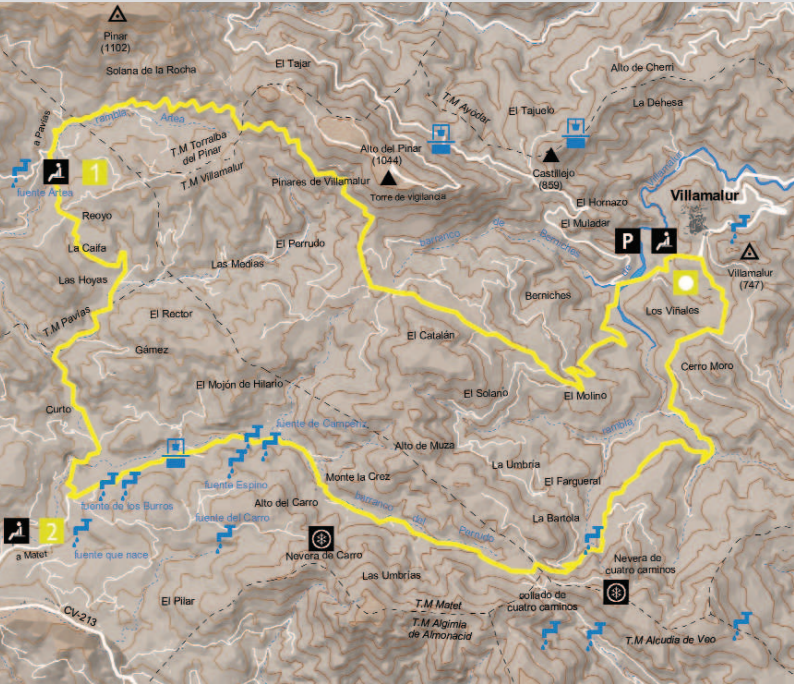
2 **Nouer** *(encreuament de camins)*
Als peus d'aquest nouer al costat d'un encreuament de camins trobem diversos senyals de sendes, com ara el GR 36 (roig i blanc) que creua tot el parc natural des de la Vilavella fins a Montanejos. Per a visitar el castell d'Aín seguirem recte, per a després tornar a aquest mateix punt.

3 **Castell d'Aín**
Ens trobem en un nou encreuament de camins, als peus de les ruïnes del castell, la desviació a la dreta senyalitzada com a senda local (verd i blanc) i senda de petit recorregut (groc i blanc) ascendeix al tossal de La Ibola, important pas natural entre dues comarques: la Plana Baixa i l'Alt Palancia, per on actualment creua la carretera CV-200 (Aín-Almedíjar). Des d'aquest tossal, a més podem ascendir al pic Espadà, i també dirigir-nos a la població d'Almedíjar, a través de sendes de petit recorregut.

El castell d'Aín (s. XII), situat en un xicotet monticle destaca al mig del barranc de la Caritat, per ser un dels nuclis més importants de la resistència dels moriscs rebels de la serra d'Espadà. Entre les ruïnes destaca especialment, les restes de la torre de l'Homenatge i una torreta de vigilància separada del recinte fortificat.

Després de visitar el castell, tornem fins a la noguera i prenem la senda que ascendeix fins una pista forestal i que apareix senyalitzada com a part del GR 36. Una vegada en la pista, dirigim els nostres passos cap a Aín. Podem gaudir del bosc de sureres que s'obri al costat del nostre camí, mostrant-nos els seus diferents tons i la vegetació típica que acompanya aquests majestuosos arbres.

Quan la pista forestal es divideix en dos, seguirem la de dalt, fins a arribar davant del poble, on un camí rural cementat descendeix entre laboriosos bancals fins a la font de Sant Ambrós, als peus d'Aín.

Ruta **Itinerari amb bicicleta**

(Villamalur-Pavías-Matet)

distància aproximada: 23,5 km - desnivell: 320 m

En l'itinerari amb bicicleta pel Parc Natural de la Serra d'Espadà, podem observar una de les alzines sureres millor conservades del parc natural, zones de bosc mixt (pi roja i surera), pinedes amb un sotabosc dominat per grans falagueres, barrancs amb una rica vegetació de ribera, arbres excepcionals en la nostra comunitat i, per descomptat, els cultius propis de la zona.

Al marge de la vegetació, aquest ruta es una interessant mostra del patrimoni ja que podem contemplar antics pous de neu, castells i fortaleses, un despoblat i la típica arquitectura de les poblacions d'aquesta zona, amb un marcat caràcter àrab. Durant el nostre Itinerari passem a las principals dels cims i trobem enclavaments que ens oferiran magnífiques panoràmiques de la sierra i els voltants, l'obtindrem una visió general de tot el parc natural.

La ruta s'inicia en l'àrea recreativa (dotada d'un refugi, font, taules i paeller) de la rambla de Villamalur, des d'on podem observar la població de Villamalur.

Seguim la pista asfaltada cap a Pavías, a penes iniciat aquest trajecte, trobarem la font del Churrillo, al costat d'un grèvol de gran port que testifica la riquesa botànica de la zona en què ens trobem. Passem al costat de sureres centenàries, les dimensions de les quals no permeten que ens passen desapercebudes.

Després de recórrer la part més dura del nostre itinerari, trobem una pista de terra que es desvia cap a l'esquerra, cap al barranc del Perrudo.

1 **Desviació barranc Perrudo**

(accés a la zona de descans de la font Artea).

La ruta contínua pel camí de terra de l'esquerra, però des d'aquest punt podem arribar a una àrea de descans, la font Artea, dotada de taules i un paeller. La vista panoràmica és excel·lent, observant el perfil agrest de la serra en què destaquen el principals cims, la Ràpita (1.106 m) i el pic Espadà (1.083 m).

També hi ha l'opció de visitar la població de Pavías, seguint pel camí asfaltat, fins a arribar a un xicotet tossal on hi ha un "navajo", una vegada en aquest punt ens desviem a l'esquerra per la carretera CV-203 cap a Pavías.

En la comarca de l'Alt Palància, a 738 m d'altitud sobre el nivell del mar, viuen els quasi 60 habitants de Pavías, una població d'origen àrab.

Per a conéixer Pavías i gaudir de la seua tranquil·litat, res millor que visitar el Museu Etnològic d'Usos i Costums, nascut de l'aportació dels seus habitants, i recórrer els seus carrers carregats d'història.

Matet, coronat per la torre

Seguint la pista forestal que discorre pel barranc Perrudo, contemplem bones panoràmiques dels paisatges que circumden el parc natural, com també la riquesa natural d'aquest enclavament. La pista finalitza en un camí asfaltat que uneix les poblacions de Matet, a la dreta, i Villamalur a la nostra esquerra.

2 **Desviació Matet-Villamalur**

(accés a la zona de descans de la font que naix).

La ruta proposta contínua per l'esquerra; però hi ha l'opció d'accedir a una àrea De descans en direcció a Matet, la font que Naix (dotada amb taules i un paellero). També tenim la possibilitat de visitar la població de Matet, continuant pel camí asfaltat.

Esta població de la comarca de l'Alt Palancia, situada a 579 m d'altitud, conserva les restes d'una torre àrab del segle XI, "El Pilar", principal element del nucli urbà.

De tornada cap a Villamalur, observem un bosc mixt de sureres i pins, amb un atractiu sotobosc de falagueres que ens acompanyaran en el recorregut. Ja a Villamalur, una població de quasi 150 habitants, impressiona la grandària del seu castell. El seu terme posseeix barrancs i extensos boscos de gran bellesa i considerable valor botànic, com també cultius d'indubtable valor gastronòmic, gràcies a les seues famoses cireres.

Des de la mateixa població parteix una pista forestal asfaltada, molt pròxima a la que hem seguit, que ens condueix de nou fins a la rambla de Villamalur.

La vall d'Almonesir des del castell

Visites d'interés

El parc natural posseeix una gran riquesa natural, històrica i cultural. Ofereix al visitant una gran diversitat quant als ecosistemes representats: pinedes de pinastre, boscos de ribera, zones rurals, el típic bosc mediterrani d'alzines i pi blanc i interessants peculiaritats com bosquets de castanyers, però sens dubte, és el bosc de sureres l'ecosistema més representatiu del Parc Natural de la Serra d'Espadà, tant per la seua singularitat com pel seu bon estat de conservació.

Les poblacions de marcat caràcter àrab, conserven l'estructura i l'estil tradicional dels pobles de la serra d'Espadà. En les seues proximitats trobem les ruïnes de castells i fortaleses, com les del castell d'Almonecir, a Vall d'Almonacid, el castell de Mauz a Suera, els castells de Tales, Alcudia de Veo, Azuébar, Aín o Artana; la torre del Pilón a Matet, la de l'Alfàndiga a Algimia d'Almonacid o la dels Dominics a Ayódar. Entre les neveres o pous de neu, tan valorades fa a penes un parell de segles, destaquen la de Castro a Alfondeguilla, la de Carro a Matet, la de Quatre Camins a Villamalur o la d'Espadà, la més accessible, entre Alcudia de Veo i Algimia d'Almonacid.

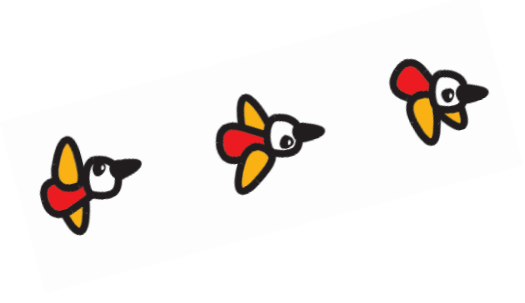
A més de tot això, la serra d'Espadà, compta amb dos xicotets embassaments (el d'Ajuez a Chóvar i el de Benitandús), belles panoràmiques i nombroses àrees recreatives, rodejades d'un entorn natural ben conservat.

Gastronomia

Alguns plats típics de la zona són: l'olla de poble, bollo de migas, els potatges i 'guisaos', el conill amb caragols, l'arròs caldós, les farinetes, les 'miques', el ventre i peus, la botifarra de ceba o d'arròs i la gerra o 'frito'.

Entre la rebosteria cal citar els pastissos, les coques cristines, els pastissets de moniato, els orelletes amb mel, l'arròp, la coca escudellà, els rosegons, els rotllos anís, els "mantecaos" i els bescuits.

També destaquen les cireres i els productes típics artesanals com la mel, la gelea reial o l'oli d'oliva verge.

Accesos

Hi ha diferents accessos:

- Des d'Onda i passant Artesa, s'accedeix per Tales.

- Des de la CV-10 que passa per la Vilavella, direcció a Betxí, trobarem un desviació a l'esquerra que ens porta fins a Artana, Eslida i Aín.

- Des de la Vall Uixó per la C-230, o bé per la Vilavella (CV-10) cap a Artana i Eslida.

- Deixant la A-23 a l'altura de Soneja s'accedeix per la CV-230.

- Des de la A-23 a l'altura de Segorbe, s'accedeix prenent la CV-200 o la CV-215.

- Des de la A-23 a l'eixida de Navajas i passant Gaibiel (CV-213), s'arriba a Matet.

- Des de la A-23 a Jérica, travessant Caudiel (CV-203), per Higueras, Pavías i Torralba.

Normativa

Prohibit que us eixiu de la senda marcada i acurteu

Prohibit que arranqueu flors i plantes

No tireu fem al parc. Useu les papereres

Prohibit fumar al parc natural

Prohibit circular amb vehicles de motor per les pistes

Els gossos han d'anar lligats

No podeu molestar ni agafar animals

Prohibit que acampeu en el parc natural

Completament prohibit que enceneu foc

Per favor no feu soroll